

ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ОХОРОНЦІВ КОРДОНУ

УДК 378.147:327.56

Є. М. Потапчук

В умовах подальшого розвитку Української держави, поступової її інтеграції у геополітичний простір важливого значення набуває питання вдосконалення системи охорони державного кордону. Це потребує пошуку та впровадження надійних форм і методів охорони кордону, підвищення ефективності комплексного використання сил та засобів, а також посилення психологічної підготовки особового складу органів охорони державного кордону.

Аналіз результатів діяльності прикордонних підрозділів свідчить, що ефективне виконання завдань з охорони державного кордону обумовлюється різними соціально-психологічними чинниками. Найважливіше місце серед них належить людському чиннику [1; 2]. Адже саме прикордонники, повсякденно ризикуючи власним життям і здоров'ям, ведуть на кордоні боротьбу з нелегальною міграцією, контрабандою, транснаціональною злочинністю, наркобізнесом тощо. Специфіка прикордонної служби вимагає від особового складу психологічної готовності до виконання складних завдань з охорони державного кордону, а також психологічної стійкості до впливу стресових чинників. Формування таких психічних якостей та утворень в охоронців кордону має відбуватися в результаті психологічної підготовки. Проте, на практиці проведення заходів психологічної підготовки має ситуативний характер, оскільки більшість її організаторів не знають дидактичні засади організації психологічної роботи, її прийоми і методи. Суттєво ускладнює це питання й відсутність відповідних наукових розробок, що об'єктивно актуалізує потребу в дослідженні ефективних форм і методів психологічної підготовки охоронців кордону та вимагає розгляду дидактичних засад організації такої роботи.

З огляду на відсутність у науковій літературі систематизованих досліджень дидактичних засад організації психологічної підготовки прикордонників, існує потреба у розгляді проблемних аспектів організації цієї роботи в органах охорони державного кордону. Зважаючи на зазначене, метою цієї статті є визначення дидактичних засад організації психологічної підготовки охоронців кордону.

Вивчення науково-педагогічних джерел свідчить про те, що дидактичні засади організації психологічної підготовки прикордонників не були предметом окремого дослідження. Водночас окремі аспекти цієї проблематики вже вивчалися фахівцями з різних галузей науки. Деякі питання цієї складної проблеми відображено в деяких дослідженнях, зокрема Ю. М. Гур'янова (2003) [1], А. П. Журавля (2004) [2], М. Г. Логачова (2004) [3], Г. В. Ложкіна (2003) [4], П. І. Сергіюка (1984) [5], Л. М. Уварова (1995) [6] та ін. Однак, більшість із них вивчали лише змістовне наповнення психологічної підготовки військовослужбовців, залишаючи дидактичні засади її організації поза своєю увагою.

Доцільно зазначити, що автор військової дидактики В. В. Ягупов розглядає психологічну підготовку військовослужбовців до бойових дій як складову частину військово-дидактичного процесу [7, с. 244–252]. На його думку, педагогічний зміст психологічної підготовки становить процес підготовки особового складу до подолання труднощів бойової діяльності для успішного вирішення поставлених бойових завдань. При цьому конкретний педагогічний зміст психологічної підготовки кожного військовослужбовця визначається характером подолання труднощів в умовах сучасного бою, змістом конкретної військової спеціальності і відповідними обов'язками військовослужбовця.

Поняття “психологічна підготовка” розглядається зарубіжними психологами як процес прищеплення особовому складу здатності ефективно виконувати бойові завдання в умовах сучасної війни, витримувати будь-які фізичні та психічні навантаження [10]. У системі психологічної підготовки

особового складу збройних сил НАТО чітко виокремлюються такі напрямки як: формування і розвиток у військовослужбовців високих професійних якостей; позитивної мотивації до військової служби; виховання в особового складу почуття патріотизму, вірності національним цінностям; формування навичок виживання у полоні та підготовка до ведення тривалих бойових дій в екстремальних умовах; заняття з фізичного виховання особового складу. Більшість із цих напрямків існує і в системі психологічної підготовки Збройних Сил України.

Беручи до уваги зарубіжний та вітчизняний досвід організації психологічної підготовки, можемо виокремити основні принципи психологічної підготовки, зокрема: активний вплив на всі сфери психіки військовослужбовця; реалізм у навчанні; поступове та безперервне підвищення психічних і фізичних навантажень; диференційований підхід до військовослужбовця залежно від спеціальності, кліматичних та географічних умов службової діяльності.

Щодо вимог до психологічної підготовки, то потрібно зазначити, що вона має бути: а) різносторонньою (що передбачає використання максимуму можливостей для формування необхідних морально-бойових якостей); б) реальною (відтворення умов, які реально відповідають специфіці діяльності військовослужбовців); в) системною (досягнення логічності і послідовності в організації та проведенні спеціальних заходів; імпровізація допускається лише на окремих заняттях); г) ефективною (необхідно домагатися усвідомлення, які саме якості мають бути сформовані). Крім цього, психологічна підготовка повинна мати індивідуальний характер [1–6].

Зважаючи на погляди дослідників, психологічна підготовка охоронців кордону має дві основні мети, а саме: формування в них психічної стійкості і психічної готовності. Зазначимо, що поняття “психічна стійкість” інтерпретується як система психічних якостей прикордонника, яка визначає його потенційну можливість долати труднощі оперативно-службової діяльності й успішно виконувати завдання з охорони державного кордону. Щодо поняття

“психічна готовність”, то його прийнято визначати як націленість і змобілізованість психіки прикордонників на подолання конкретних майбутніх труднощів оперативно-службової діяльності, що забезпечує результативність та якість виконання завдань з охорони державного кордону адекватно до їх складності, значущості і важливості.

Високий рівень стійкості та готовності може досягатися в процесі відпрацювання прикордонниками всіх необхідних навчальних ситуацій на заняттях і навчаннях, які проводяться в умовах, наближених до реальної оперативно-службової діяльності прикордонних підрозділів. Ефективними методами [1; 3; 4], що надають можливість планомірно та науково обґрунтовано впливати на почуття, волю й інтелект охоронців кордону, формувати та розвивати в них необхідні морально-психологічні якості, є такі:

– метод вправ і тренувань (система багаторазових повторень спеціальних дій, які ускладнюються, та вчинків із метою формування у прикордонників необхідних морально-психологічних якостей);

– метод критичних ситуацій (система прийомів і засобів, що моделюють дії прикордонників у складних умовах оперативно-службової діяльності);

– метод стресового впливу (комплекс прийомів та засобів, за допомогою яких у прикордонників створюється емоційна напруженість різного ступеня з метою формування високих вольових якостей).

Розкриваючи дидактичні засади організації психологічної підготовки охоронців кордону, потрібно зазначити, що у військовій практиці [7–9] склалася певна система основних напрямків психологічної підготовки, які доцільно брати за основу психологічної підготовки прикордонників. Серед таких напрямків є:

– формування мотиваційних засад оперативно-службової діяльності особового складу;

– інформування особового складу про завдання і засоби їх вирішення, а також про необхідність та можливість подолання труднощів оперативно-службової діяльності;

- залучення особового складу до активних практичних дій в умовах, близьких до реальної охорони кордону;
- озброєння особового складу методами самоуправління психічними станами та діями.

За результатами аналізу науково-педагогічної літератури, зокрема досліджень М. М. Козяра [9], В. В. Ягупова [7], ми дійшли висновку, що методичну систему психологічної підготовки охоронців кордону можна трактувати як складне утворення, елементами якого є цілі психологічної підготовки, зміст, організаційні форми, методи, педагогічні технології і методики навчання.

У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу модель підготовки спеціалістів оперативно-розшукових органів Прикордонних військ України, яка розроблена І. Новаком [8]. Ця модель передбачає: виявлення та врахування комплексу чинників, що впливають на формування готовності курсантів до здійснення оперативно-розшукової діяльності; отримання і використання у навчальному процесі об'єктивної інформації про рівень професійної відповідності психофізіологічних та інших характеристик курсантів вимогам, що висуваються до працівників оперативно-розшукових підрозділів Прикордонних військ України; визначення комплексу соціально-економічних і психолого-педагогічних чинників формування адекватної професійної мотивації; використання педагогічно доцільного змісту, організаційних форм та методів у процесі цілеспрямованої навчально-виховної роботи.

Важливо враховувати, що охорона державного кордону може мати екстремальний характер, тому виникає потреба в організації психолого-екстремальної підготовки охоронців кордону. Зазначимо, що методичну систему професійно-екстремальної підготовки особового складу підрозділів МНС України розроблено М. М. Козяром [9]. У своєму дослідженні він зазначає, що методична система професійної підготовки до діяльності за екстремальних умов являє собою взаємозумовлене та взаємозалежне послідовно-паралельне поєднання за завданням, змістом і цілями окремих видів

підготовки, а також належної підготовки фахівців, умов, організаційних форм, методів, прийомів, педагогічних технологій та засобів з метою формування в них професійно-екстремальної підготовки до діяльності за надзвичайних ситуацій. На нашу думку, багато авторських розробок М. М. Козяра можуть бути основою для визначення дидактичних засад організації психологічної підготовки охоронців кордону.

При розробці моделі психологічної підготовки прикордонників потрібно враховувати цілі психологічної підготовки, насамперед те, що вона має бути спрямована на опанування охоронцями кордону сукупності теоретичних і практичних знань, навичок та вмінь, які забезпечують високий рівень їх психічної стійкості і психічної готовності [1; 2]. У період опанування прикордонником професійної майстерності та засвоєння своїх функціональних обов'язків конкретизуються мотиви захисника кордонів Батьківщини. Вони збагачуються новим змістом і переходять на більш високий рівень. При опрацюванні конкретних дій, прийомів подолання труднощів, пов'язаних з охороною державного кордону, формуються мотиви безпосередньо практичних дій: самоствердження перед колегами, прагнення бути компетентним та рішучим, долати труднощі навчання тощо.

Слід звернути увагу на те, що одним із найважливіших завдань психологічної підготовки є формування функціональної надійності психіки прикордонника, її стійкості в екстремальних умовах охорони державного кордону. Зазначимо, що функціональну надійність психіки можна підвищити за рахунок:

- тренування високої чутливості в прикордонника, точності і швидкості реакції, координації та стійкості рухів та дій;
- розвитку здатності правильно оцінювати під час несення прикордонної служби дистанцію, час, розміри, характерні ознаки місцевості;
- формування у прикордонника вміння передбачати незаконні дії, розпізнавати злочинні дії, запобігати діям осіб з незаконного перетинання державного кордону тощо.

Окрім мети і завдань психологічної підготовки, її організацію визначають також принципи навчання, які є важливою складовою моделі психологічної підготовки охоронців кордону. Як свідчить практика, найбільше значення для результативності психологічної підготовки мають такі принципи як: принцип професійної спрямованості психологічної підготовки; принцип наступності; принцип особистісно-професійного розвитку; принцип єдності теоретичної та практичної підготовки тощо.

Дидактична мета, завдання психологічної підготовки прикордонників визначають її зміст. Саме від змісту психологічної підготовки великою мірою залежить її якість. У процесі психологічної підготовки охоронці кордону повинні опанувати знання, навички і вміння протистояти страху та паніці, діяти активно і рішуче, виявляти пильність та внутрішню готовність до сумлінного виконання оперативно-службових завдань. Для цього в них формуються фізичні, морально-психологічні й інші якості, необхідні для ефективної охорони державного кордону.

Складовими методичної системи психологічної підготовки відповідно до її мети є також форми, методи і прийоми, тобто технологія навчання. Як свідчить практика, для такої роботи найважливіше значення мають заняття з гуманітарної та фізичної підготовки. Основними видами навчальних занять з прикордонниками можуть бути: лекції, бесіди, практичні заняття, групові вправи, тренінги тощо.

Аналіз наукової літератури надав нам можливість визначити основні етапи психологічної підготовки охоронців кордону. Ними можуть бути:

ознайомлення прикордонників з екстремальними ситуаціями, що можуть із високою ймовірністю виникати в процесі охорони державного кордону;

моделювання екстремальних ситуацій і стрес-чинників оперативно-службової діяльності охоронців кордону;

формування навичок і вмінь, необхідних прикордонникам для ефективних дій в екстремальних умовах діяльності (розвиток професійно

важливих якостей прикордонника, формування вміння керувати своїм психічним станом та поведінкою).

Важливо зазначити, що складовими методичної системи психологічної підготовки є суб'єкти, яким належить активна роль в її організації і проведенні. Офіцери, які виступають в ролі таких суб'єктів, повинні враховувати індивідуальні особливості прикордонників. Від них вимагається постійно вдосконалювати свої психолого-педагогічні знання, ураховувати при здійсненні психологічної підготовки закономірності та принципи навчання і виховання, активно використовувати ефективні методи та прийоми, форми і засоби психологічної підготовки.

Отже, розгляд дидактичних засад організації психологічної підготовки охоронців кордону надає нам можливість дійти висновку про те, що поняття “психологічна підготовка прикордонників” відображає процес прищеплення особовому складу здатності ефективно виконувати оперативно-службові завдання з охорони державного кордону, витримуючи будь-які фізичні та психічні навантаження. Психологічна підготовка охоронців кордону має дві основні мети, а саме: формування в них психічної стійкості і психічної готовності. Методична система психологічної підготовки охоронців кордону є складним утворенням, яке включає цілі психологічної підготовки, зміст, організаційні форми, методи, педагогічні технології та методики навчання. Результативність психологічної підготовки визначають такі принципи як: принцип професійної спрямованості психологічної підготовки; принцип наступності; принцип особистісно-професійного розвитку; принцип єдності теоретичної і практичної підготовки тощо.

Підвищення результативності психологічної підготовки охоронців кордону потребує розробки ефективних педагогічних технологій та методик навчання, що має бути одним із перспективних напрямків для подальших досліджень цієї проблеми.

Список використаної літератури

1. Гурьянов, Ю. Н. Психологическая работа в органах и войсках Пограничной службы России : учеб. пособие / под ред. Л. Ф. Железняка. – М. : МВИ ФПС России, 2003. – 494 с.
2. Журавель, А. П. Сутність і зміст психологічної роботи в частинах Державної прикордонної служби України / Збірник наукових праць №30. Частина II / гол. ред. Балашов В. О. – Хмельницький : Вид-во Нац. академії ПВУ, 2004. – С. 92–94.
3. Логачов, М. Г. Психологічна підготовка особового складу спеціальних підрозділів ОВС до дій в екстремальних ситуаціях : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.06 / Логачов Микола Георгійович ; Університет внутрішніх справ. – Харків, 2001. – 184 с.
4. Ложкін, Г. В. Психологічне супроводження військовослужбовців у діяльності за екстремальних умов / Ложкін Г. В. – К. : МОУ, 2003. – 218 с.
5. Сергеюк, П. И. Психологические пути и условия повышения эффективности деятельности личного состава пограничных войск КГБ СССР по охране Государственной границы : автореф. дис. на соискание научн. степени д-ра психол. наук / Сергеюк П. И. – М. : ВПА им. В. И. Ленина, 1984. – 42 с.
6. Уваров, Л. Н. Морально-психологическое обеспечение: сущность и содержание / Уваров Л. Н. // Психология и педагогика управленческой деятельности командира (военного инженера). Часть 1. Психологические проблемы управленческой деятельности / ВА им. Ф. Э. Дзержинского. – М., 1995. – С. 187–196.
7. Ягупов, В. В. Військова дидактика : навч. посіб. / Ягупов В. В. – К. : Київський університет, 2000. – 400 с.
8. Новак, І. А. Дидактична модель підготовки оперативного складу Прикордонних військ України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / І. А. Новак ; Нац. акад. Прикордон. військ України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький : Вид-во Нац. академії ПВУ, 2003. – 18 с.
9. Козяр, М. М. Теоретичні та методичні засади професійної підготовки особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” /

М. М. Козяр ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2005. – 41 с.

10. Кузьмин, А. А. Психологическая подготовка солдат империалистических армий к войне / Кузьмин А. А. // Зарубежное военное обозрение : журнал / МО СССР. – 1975. – №7. – С. 17–23.